

Bauer, Jaroslav

Souvětí s větami obsahovými

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1965, vol. 14, iss. A13, pp. [55]-66

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100359>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JAROSLAV BAUER

SOUVĚTÍ S VĚTAMI OBSAHOVÝMI

0. Obsahové věty byly vyčleněny jako zvláštní typ vedlejších vět při pokusech nahradit klasifikaci vedlejších vět podle jejich formální větně členské platnosti v syntaktické stavbě věty řídicí klasifikací jinou, výstižnější.¹ Šlo o to, aby se přihlíželo i k podobě věty vedlejší a k jejímu významovému vztahu k větě řídicí. A další zkoumání ukazuje, že tu nejde jen o vztah významový, ale o vztah syntaktický, v němž je významová stránka spjata s mluvnickou formou.² U této otázky se chceme dnes zastavit a ukázat, co plyne z jejího řešení pro přesnější vymezení obsahových vět a pro jejich odlišení od podobných vedlejších vět, které patří již k jiným základním souvětým typům.

1. Jaké je místo obsahových vět mezi ostatními typy vedlejších vět? Především stojí v protikladu k doplňovacím větám vzažným: plní podobné syntaktické funkce ve stavbě věty řídicí — zastupují podmět, předmět nebo přívlastek, někdy i doplněk a jmenný přísudek, ale liší se přitom od nich výrazně po stránce výrazové i významové. Spolu s doplňovacími větami vzažnými pak stojí v opozici k větám příslovečně určovacím, které se blíží svou funkcí příslovečnému určení věty řídicí. Poněkud zjednodušeně můžeme mluvit o třech základních typech vedlejších vět: 1° věty obsahové, 2° věty doplňovací vzažné, 3° věty příslovečně určovací.³

1.1. Společné větám obsahovým i doplňovacím vzažným je to, že plní vzhledem k větě řídicí funkci jako větné členy vyjadřované zpravidla podstatnými nebo přídavnými jmény; naproti tomu věty příslovečně určovací mají funkci podobnou jako syntaktická adverbia. Podstatná jména mohou ovšem plnit ve stavbě jednoduché věty i funkci příslovečného určení, aniž ztrácejí svou substantivní povahu, a naopak příslovce mohou mít platnost přívlastku nebo i jiného větného členu, zachovávající si příslovečnou povahu. S podobným jevem se setkáváme i v souvětí: lze zde též užít substantivních vět vzažných, popřip. i obsahových, ve funkci vět příslovečných, a naopak, příslovečné věty se mohou svou platností přiblížit větám obsahovým nebo vzažným, např. *zarazil se jako ten, kdo na něco zapomněl; pomáhali nám tím, co jsme nejvíce potřebovali; byl oblíben u všech, kdo ho znali* (funkce substantivní vzažné věty je zde vyjádřena odkazovacím zájmenem); *udivil nás tím, že se nevrátil || není správné, když o tom mlčíte; dlouho trvalo, než se vrátil*. K rozdílu mezi doplňovacími větami vzažnými a větami příslovečnými se vrátíme na jiném místě; styčných bodů obsahových a vzažných vět se dotkneme v dalších výkladech.

1.2. Rozdíl mezi větami obsahovými a doplňovacími větami vzažnými lze vystihnout takto:

Obsahové věty vyjadřují vlastní obsah toho, co je ve větě řídicí jen obecně nazváno, označeno (nejčastěji slovesem nebo dějovým jménem) nebo co se v ní hodnotí (různými predikativními adjektivy nebo příslovci). Na slovech, jejichž obsah konkretizují, jsou bezprostředně závislé, jsou jejich nutným doplněním; přitom si toto slovo přímo žádá jistý druh obsahové věty, takže jde o obdobu vazby (rekce).

Obsahovou větu by bylo možno nahradit dějovým jménem (zpravidla substantivem) nebo infinitivem.

Doplňovací věty vztažné přinášejí charakteristiku některého členu věty řídicí, nutnou k její sdělné úplnosti; přitom buď rozvíjejí větný člen vyjádřený syntaktickým substantivem a mají povahu adjektivní, nebo samy zastupují nevyjádřené podstatné jméno (zpravidla jde o obecně vzatou osobu nebo věc) a mají povahu substantivní podobně jako substantivizované adjektivum. Bylo by je tedy možno nahradit adjektivem nebo substantivem vyjadřujícím vlastnost nebo relaci: *kdo se bojí* → *bojácný [člověk]* → *bázlivec*; *kniha, kterou jsem koupil* → *koupená*.

Tento významový a funkční rozdíl je doprovázen rozdílem ve formě obou typů vět:

Obsahové věty jsou uvozeny spojkami nebo tázacími slovy (částicemi, zájmeny, příslovci). Mohou též být připojeny asyndeticky, ale i tehdy se zřetelně zapojují do syntaktické stavby věty řídicí, třebaže samy o sobě mají podobu vět hlavních. Doplnovací věty vztažné jsou uvozeny relativy — zpravidla vztažnými zájmeny, v jistých případech i vztažnými příslovci. Relativum je členem věty vedlejší a vyjadřuje totožnost tohoto členu, který zastupuje, s členem věty řídicí, na který odkazuje, popříp. který věta vedlejší sama zastupuje; právě tímto způsobem přináší věta vedlejší charakteristiku jistého členu věty řídicí.⁴ Tázací zájmeno nebo příslovce v obsahové větě je sice také členem věty vedlejší, ale nekoresponduje s žádným členem věty řídicí: *ptal jsem se, co přinesl* × *co přinesl, to zase odnesl*. Srov. dále odst. 5.24.

1.3. Proti všem ostatním vedlejšími větám jsou obsahové věty charakterizovány tím, že v jejich nejdůležitějších druzích dochází ke střetnutí dvou časových a modálních plánů — věty řídicí a věty vedlejší. Obsahové věty vyjadřují nejčastěji obsah sdělení, myšlenky nebo smyslového vjemu, a informují tedy o nějaké události, která byla předmětem sdělení, myšlení, vnímání; její jazykové ztvárnění má jistou časovou a modální platnost vzhledem k prvotní situaci a k prvotnímu činiteli. Např. *viděl jsem, že někdo přichází* — v okamžiku, kdy jsem danou událost vnímal, šlo o děj přítomný a reálný; *přál jsem si, aby začalo pršet* — v okamžiku, kdy jsem měl tuto myšlenku, šlo o přání, které by se mělo realizovat, atp. Můžeme tu mluvit o prvotní situaci, za níž byl pronesen projev, vznikla myšlenka, nastal vjem, o němž přináší informaci věta obsahová. Toto sdělení se však vyjadřuje v nové situaci, která se uplatňuje v užití času a způsobu ve větě řídicí: vjemy nebo myšlenky, o jejichž obsahu se mluví, nastaly vzhledem k okamžiku promluvy v minulosti a jsou podávány jako reálné sdělení, oznámení. Mohly by být podány i jako otázka nebo jako výzva: *viděl jsi, že někdo přichází? zdalipak sis přál, aby začalo pršet? // podívej se, že někdo přichází!* Časová a modální platnost věty řídicí určuje časovou a modální platnost celého souvětí; ve vedlejší větě obsahové se však časová a modální platnost neztrácí, jen se jistým způsobem podřizuje větě hlavní.

V souvětí s jinými větami vedlejšími takový dvojí plán není, jejich časová a modální platnost je určována jen z hlediska okamžiku promluvy a jejího autora, např. *kdo se bál, zůstal doma; kdyby bylo pršelo, byli bychom zůstali doma*. Jsou zde však styčné body: v některých obsahových větách se neuplatňuje dvojí časová platnost a obojí časový plán splývá, a naopak, v některých jiných typech vedlejších vět se ve větě vedlejší projevuje jistá modální platnost (žádoucnost děje, nereálnost děje apod.). O tom podrobněji dále.

2. Souvětí s obsahovými větami se právem řadí k souvětími typům s tak těsným

sepětím věty vedlejší s větou řídicí, že obě složky tvoří nutný a nedílný celek.⁵ Podobnou povahu má i souvětí s doplňovacími větami vztažnými, ale obsahové věty přinášejí nadto zpravidla nejzávažnější část sdělovaného obsahu, vlastní jádro sdělení; věta řídicí mívá jen povahu věty uvozovací, která informuje o době a situaci prvotního sdělení, myšlenky nebo vjemu.

2.1. Výraz, jehož obsah je vedlejší větou konkretizován, má základní význam pro volbu jistého druhu obsahové věty. Je pochopitelné, že obsah výroku, myšlenky, představy, smyslového vjemu apod. se pravidelně podává větou, která vyjadřuje závislé sdělení, tj. nejčastěji větou se spojkou *že* a s indikativem přísudkového slovesa. Obsah rozkazu, zákazu, přání apod. (tj. obsah výrazu s významem v širokém smyslu modálním) se obvykle podává větou vyjadřující závislý rozkaz nebo přání, tj. nejčastěji kondicionálovou větou se spojkou *aby*. O obsah toho, co je označeno jako otázka, nedostatek znalosti nebo výzva k odpovědi, se vyjadřuje větou, která tlumočí závislou formou otázku. Obsahové věty jsou vlastně závislé věty oznamovací, závislé věty tázací a závislé věty žádací (tj. rozkazovací a přací); podle toho je také dělíme na obsahové věty oznamovací, tázací a žádací. Pěkně nám to ukáže jejich transformace ve věty samostatné: *slyšel, že někdo přichází* → *někdo přichází*; *ptal jsem se | nevěděl jsem | řekni mi, kdo přichází* → *kdo přichází?*; *poručil, abych odešel* → *odejdi!*; *přál si, aby už přestalo pršet* → *kéž by přestalo pršet!*

V tomto smyslu lze říci, že si rozvíjený výraz z věty řídicí žádá doplnění jistým druhem obsahové věty. Obdoba s reakcí je pouze částečná; v podstatě jde o nutné významové sladění vlastního obsahu (sdělovaného ve větě vedlejší) s jeho obecným označením (příslušným výrazem ve větě řídicí). Je jasné, že obsah zrakového vjemu nemůžeme podat závislou větou žádací (**viděl, aby někdo přišel*). Naproti tomu obsahem výroku může být oznámení, rozkaz nebo přání i otázka; proto lze verbum dicendi rozvíjet všemi třemi základními typy obsahových vět: *říkal, že někdo přichází* || *aby někdo přišel* || *zdali někdo přišel*. Naproti tomu obsah otázky nelze označit jako rozkaz a naopak (**rozkázal, zdali někdo přišel; *ptal se, aby někdo přišel*). Atd. Z hlediska formulace projevu můžeme stejným právem říci jak to, že druh věty obsahové se řídí rozvíjeným výrazem, tak i to, že se obecné označení obsahu věty vedlejší ve větě řídicí volí podle toho, co se ve větě vedlejší sděluje. Uplatňuje se tu základní modální platnost obsahové věty, jakou má vzhledem k primární situaci. Z hlediska syntaktické závislosti je ovšem nadřazen příslušný výraz ve větě řídicí a obsahová věta je mu podřízena.

2.2. Někdy máme výrazové možnosti dvě. Tak jako v samostatné větě můžeme rozkaz vyjádřit jednak zvláštní formou věty rozkazovací, jednak formou věty oznamovací s modálním výrazem, můžeme v souvětí zvolit i obsahovou větu formou žádací (se sp. *aby*) nebo oznamovací (s *že*): *Odejděte!* || *Musíte odejít!* → *Říkal, abyste odešel* || *že musíte odejít*. Obsah obavy lze vyjádřit obsahovou větou žádací s *aby* a slovesem záporným nebo obsahovou větou oznamovací s *že* a slovesem kladným: *bál se, aby nepřišel pozdě* || *že přijde pozdě*. I to odpovídá dvojmu možnému vyjádření větou samostatnou: *Abych nepřišel pozdě!* || *Přijdu pozdě!*

2.3. Jiného druhu je dvojitě možné vyjádření obsahu sdělení, myšlenky nebo vjemu: buď jej vyjádříme konkrétně větou se spojkou *že*, anebo jej jen obecně naznačíme větou, která má formu závislé otázky, např. *říkal, že byl na dovolené* || *kde byl*; *věděl, že tam byl Zdeněk* || *kdo tam byl*; *slyšel, že jsi mluvil o výměně bytu* || *o čem jsi mluvil*. Bývá to obvykle věta uvozená tázacím zájmenem nebo příslovcem, tedy formou otázka doplňovací, ale může to být i věta s tázací částicí, tedy mající formu

otázky zjišťovací: *věděl jsem dobře, zdali tam někdo byl || že tam někdo byl || že tam nikdo nebyl.*⁵

Geneticky tu jde o závislé otázky, ale z dnešního hlediska nemá vedlejší věta ani závislou tázací modalitu, nemá tázací smysl. Přehodnotila se v obsahovou větu oznamovací. Hranice mezi těmito větami a skutečnými obsahovými větami tázacími je někdy dosti labilní; v konkrétních výpovědích rozhoduje možnost transformace v obsahovou větu se spojkou *že*, v níž tázací slovo nahradíme konkrétním udáním osoby, věci nebo okolnosti: nezmění-li se celkový smysl výpovědi (pouze se konkretizuje její obsah), jde o obsahovou větu oznamovací; není-li transformace beze změny smyslu možná, jde o větu tázací a lze ji změnit v samostatnou otázku, např. *Pověděl ti otcí, co viděl a kterou pannu si vyvolil* (Erben) → *že viděl dvanáct panen a že si vyvolil tu nejkrásnější* (→ *Viděl jsem dvanáct panen a vyvolil jsem si tu nejkrásnější*). × *Pověz, co jsi viděl!* (→ *Co jsi viděl?*) — *Nevěděl, kam má jít.* (→ *Kam mám jít?*) — *Lámal si hlavu, jak by to udělal.* (→ *Jak bych to udělal?*). Zkoumání ukazuje, že platnost závislých otázek mají obsahové věty s tázacími slovy, když jsou závislé na výrazech, které označují otázku, výzvu k odpovědi, nedostatek vědomosti o něčem apod.; naproti tomu v závislosti na slovesech dicendi, sentiendi a percipiendi mají platnost obsahových vět oznamovacích. Někdy rozhoduje kontext.

2.4. Vázanost na jistý výraz ve větě řídicí se projevuje nejen tehdy, když má obsahová věta funkci věty předmětné nebo přívlastkové, ale i tehdy, když má funkci věty podmětné. To je v rozporu s postavením podmětu ve větě jednoduché jako členu syntakticky nezávislého. Ale má to přece jen obdobu v užití infinitivu jako podmětu: i ten je vázán na jistý druh přísudku (infinitivní nebo hodnotící, např. *loupit není koupit; zůstat znamenalo padnout; vytrvat bylo těžké*). Podmětná věta obsahová stává též nejčastěji při přísudku s významem hodnotícím a vyjadřuje hodnocenou událost: *bylo správné, že jsi neodešel; to je dobré || dobře, že odešel*. (Při adverbích je větně členská funkce obs. věty sporná a dochází někdy k oslabení souvětňné platnosti: *dobře žeš odešel*.) Podobně stává při výrazech vyjadřujících míru přesvědčení o platnosti sdělení; je to vlastně speciální druh vyjádření jistotní modalily a souvětňná platnost se často stírá: *je možné, že přijde || možná že přijde; bylo zřejmé, že se nudil* → *možná přijde; zřejmě se nudil*. Dále stává při výrazech znamenajících vědění, zdání, výrok, událost apod., které mají funkci přísudku, a při výrazech trpných, např. *napadlo mně, že to někdo slyšel; rozneslo se, že bude provedena reorganizace; zdálo se, že nerozumí; stalo se, že to nikdo nepostřehl; — není známo, zdali se vrátí; je otázka, kam odešel; — scházelo jen, aby se rozzlobil; bylo ustanoveno, aby se nerozcházeli || že se nemají rozcházet*. Podle smyslu se tu užívá obsahových vět oznamovacích (nejčastěji), tázacích nebo žádacích. Obsahové věty žádací ve spojení s modálními predikativy tvoří souvětňné vyjádření nutnostní modalily: *je nutné || je třeba, aby ses vrátil* (srov. *musíš se vrátit, měl by ses vrátit*).

2.5. Připojuje-li se obsahová věta k výrazu, který se jinak pojí s nepřímým pádem, zejména s pádem předložkovým, je nutné užití odkazovacího zájmena v příslušném pádě ve větě řídicí: *přišel na to, že se jim ztrácí obilí; dohnali ho k tomu, aby opustil rodný kraj*. Odkazovací zájmena se užívá i při zdůraznění vyjadřovaného obsahu, zejména při inverzi (stojí-li obsahová věta proti obvyklému úzu před větou řídicí): *že na mne zapomněl, tomu nemohu věřit; že je lenoch, to je o něm známo, ale že je i zbabělý, to jsem nevěděl*.

2.61. Podmětná věta se spojkou *že* stojící po odkazovacím zájmenu *to* může být i významově nezávislá na přísudku věty řídicí; nevyjadřuje už pak jeho obsah a vymyká se z obsahových vět v pravém slova smyslu: *to, že jsi odešel bez dovolení,*

mohlo způsobit velké neštěstí // svědčí o tvé nespolehlivosti × mne překvapilo. Cítíme zde jistou souvislost s větami obsahovými při výrazech hodnotících. Společně je s nimi i to, že jde o věty formou oznamovací a s platností reálného sdělení. Jejich ireálným protějškem jsou věty s *když* nebo s *kdyby*, které mají smysl vět podmínkových: *když (= jestliže) odejdeš bez dovození, způsobí to velké neštěstí // kdybys odešel...* Podmětné věty s *když* stávají i při výrazech hodnotících: *bylo hezké, že // když jsi jím pomohl.* To ukazuje, že i věty při výrazech hodnotících stojí na samé periférii obsahových vět; potvrzuje to i užití času (v. dále 5.22).

2.62. Od obsahových vět se zcela odtrhly věty s *že*, které stojí nutně po odkazovacích zájmných výrazech a mají smysl vět příslovečných prostředkových, příčinných, účinkových apod., např. *překvapil mě tím, že všechno věděl; tím, že nás upozornili na některé chyby, pomohli nám nejvíce; užasl nad tím, co všechno se ztratilo; potrestali ho za to, že nezabránil škodě; tak se bál, že raději odešel.* Jednoznačně to potvrzuje jak užití času (viz 5.23), tak vznik složených spojek *takže, protože* aj.

2.63. K obsahovým větám oznamovacím lze naproti tomu přiřadit věty se spojkou *že* u výrazů vyjadřujících duševní hnutí, např. *hněval se, že jsi mu nepsal; jsem rád, že to víte; těšil se, že jste byl s ním.* Užití času se v nich aspoň zčásti shoduje s ostatními typy obsahových vět (viz 5.23).

2.64. Všechny druhy vedlejších vět se spojkou *že* a s indikativem přísudkového slovesa jsou v jistém genetickém vztahu s obsahovými větami oznamovacími a zůstaly jim blízké po stránce modální: jde tu od původu o více méně samostatné věty, které vyjadřovaly reálný jev; když vytvořily se sousedními větami, s nimiž svým obsahem souvisely, skutečné souvětí, dostaly se s nimi do různého významového vztahu a různě se začlenily do jejich syntaktické stavby. Jen některé z nich se staly vyjádřením obsahu jistého výrazu z věty řídicí; jiné se staly vyjádřením jisté okolnosti, za které probíhá děj věty řídicí, a přešly tak ve věty příslovečné se všemi důsledky — v užití času, ve větosledu, v začlenění do synonymických vztahů s větami jiného původu a jiné modální platnosti.

2.7. Obdobný příklad genetické blízkosti, ale funkčního rozruznění tvoří věty s *aby*. Vyjadřují zpravidla děj, který by se měl uskutečnit, který je žádoucí; to je jejich společný modální rys. Ale do stavby věty řídicí se začleňují různě: 1° jako věty obsahové žádací, které vyjadřují obsah toho, co je ve větě řídicí označeno jako rozkaz, přání, obava atp.; 2° jako věty účelové, které vyjadřují, čeho má být dějem věty řídicí dosaženo; 3° jako věty účinkové, vyjadřující žádoucí účinek děje nebo vlastnosti vyjádřené ve větě řídicí; např. 1° *prosil, abys přišel včas × 2° poslal pro tebe auto, abys přišel včas × 3° můžeš vše zařídit tak, abys přišel včas.* Jen v prvním případě jde o větu obsahovou, jejíž užití je vázáno na jistý výraz ve větě hlavní; u vět příslovečných tato vázanost není a mohou stát při nejrůznějších větách řídicích, pokud jen vyjadřují děj směřující k jistému záměru, takže jej lze rozvíjet odpovídajícím příslovečným určením účelu nebo účinku. Odtud vyplývá i odlišná funkce kondicionálu: v obsahové větě slouží k vyjádření její základní modální platnosti jako věty žádací (třebaže závislé), v příslovečných větách se uplatňuje jedna z jeho funkcí — vyjadřovat nereálný děj žádoucí. Rozdíl vynikne, pokusíme-li se o transformaci vedlejší věty ve větu hlavní: jen obsahovou větu lze přeměnit beze změny smyslu v samostatnou větu žádací, např. [*prosil:*] *přijď včas!*

3. Viděli jsme, že se obsahové věty člení ve tři hlavní typy podle základní modální platnosti, kterou si vždy zachovávají i jako věty závislé (její stanovení umožňuje mj. transformace ve věty samostatné): obsahové věty oznamovací, tázací a žádací.

Podobně jako ve větách samostatných se v nich však mohou uplatnit i jiné stránky větné modalita, zejm. modalita jistotní (míra přesvědčení o platnosti toho, co se říká ve větě obsahové). Pomineme lexikální prostředky, které jsou v podstatě stejné jako ve větách samostatných (např. *řekl, že určitě / snad / možná / ... přijde*). Všimneme si však, jak se projevuje v užití spojovacích prostředků a modu přísudkového slovesa ve větě vedlejší.

3.1. Nejjednodušší je po této stránce situace v obsahových větách žadacích. Zde jde vždy o děj nereálný, který se má uskutečnit; jeho vyjádřením je kondicionálová věta s *aby* nebo indikativní věta s *ať*. Rozdíl v jistotní modalitě mezi nimi není. Ani v starším jazyce, kde se vedle vět s *ať* + indikativ užívalo i vět s *ať* + kondicionál, nebyl s tím spjat žádný patrný rozdíl v tomto smyslu; srov. *čso chceš, ať tobě učiním?* EvOl // *co chceš, ať bych učinil?* ŠtítSvát // *co chceš, abych tobě učinil?* EvZim.⁷

Máme však speciální prostředek k vyjádření nesmělé, skromné prosby — věty se *zdali* (hovor. *jestli*) + kondic. a věty s *kdyby*: *naši prosí, zdali (|| jestli) byste nám nepůjčili vajíčko || kdybyste nám půjčili vajíčko*. V prvním případě jde o přehodnocenou otázku: *nepůjčili byste nám vajíčko?*; v druhém o větu přací: *kdybyste nám půjčili vajíčko!*

3.2. V obsahových větách oznamovacích se jistotní modalita uplatňuje mnohem častěji a máme různé prostředky k vyjádření jejich odstínů. V starém jazyce se dokonce obs. oznam. věty členily ve dva výrazné typy podle toho, vyjadřoval-li se děj tvrzený jako reálný (věty s *že* + indikativ), nebo děj podávaný jako nejistý, domnělý, popířený apod. (věty s *by*).⁸ V dalším vývoji se tento rozdíl z největší části setřel a v celém typu obsahových oznamovacích vět lze užít bez zřetele k jistotní modalitě vět se spojkou *že* + indik. To je vyjádření nejobvyklejší, bezpříznakové. Vyjádření menší míry jistoty nebo nereálnosti děje je však možné.

3.21. Děj podávaný jako reálný se vyjadřuje větami se sp. *že* + indikativ; obrací-li se pozornost na jeho průběh, lze vedle toho užít — obvykle jen po slovesech smyslových vjemů — spojky *jak* s indikativem: *viděl, jak se otec vrací || že se otec vrací; slyšel, jak || že otvírá dveře; cítil, jak || že se mu chvěje ruka*. Tato spojka se ustálila jako obvyklý prostředek ve větách doplňkových, třebaže i zde je možná spojka *že* (v starém jazyce zde bylo *an*): *bylo ho vidět, jak odchází (|| že odchází)*.

3.22. Děj podmíněný nebo žádoucí se vyjadřuje podobně jako v samostatné větě kondicionálem; věta obsahová se přitom uvozuje spojkou *že*: *řikal, že by jel také, ale kůň onemocněl → jel bych také...; vzkázal, že by se mnou rád mluvil → rád bych s tebou mluvil*.

3.23. Také děj, kterého se mluvčí nenadál, o jehož uskutečnění nebo pravdivosti pochybuje, anebo který se ve větě řídící přímo popírá, vyjadřuje se kondicionálem v obsahové větě se spojkou *že*: *nenadál se, že bych přišel || že přijdu; vzdal se naděje, že by mne našel (|| mohl najít) || že mne najde; nevěřím, že by dnes přijela || že dnes přijede; popíral, že by o tom věděl || že o tom ví; nestalo se dosud, že by ten pes někomu ublížil (zde by byl indikativ neobvyklý)*. Při citovém zabarvení se ve větách podmětných, jejichž obsah se ve větě řídící popírá, užívá místo *že by* spojky *aby*: *nestalo se, aby někomu ublížil; to není možné, aby o tom věděl; ani ji nenapadlo, aby šla s námi*. Odpovídající samostatné věty by byly zvolací a smyslem záporné: *aby on někomu ublížil!; aby ten to věděl!; ta aby šla s námi! (|| ta že by šla s námi?)*.

3.24. Děj domnělý, zdánlivý nebo předstíraný se může vyjádřit v obsahové větě se spojkou *jako* + kondicionál: *měl pocit, jako by se propadl || že se propadá;*

*viděl v duchu | připadalo mu | zdálo se mu, jako by byl doma || že je doma; tvářil se jako by mne neznal || že mne nezná.*⁹

3.25. Obsah nezaručené nebo falešné zprávy se dnes vyjadřuje jen indikativní větou s *že*; nezaručenost může vyjádřit příslovce *prý*: *říkali, že prý se u Jihlavy vykolejil vlak*. V starším jazyce se tu užívalo vět kondicionálových se sp. *jako* nebo *že*: *našeptávali mu, jako by ho všichni zradili; povídalo se, že by se blížil nepřítel.*^{9a}

3.3. V obsahových větách tázacích se uplatňuje rozdíl mezi otázkami prostými a rozvažovacími; v těch je kondicionál častý: *přemýšlel, neměl-li by mu o tom říci || nemá-li mu o tom říci; nevěděl, kam by šel || kam má jít*; tak je tomu i v odpovídajících otázkách samostatných: *neměl bych mu o tom říci? || mám mu o tom říci?; kam bych šel? || kam mám jít?*. Podobně je kondicionál v otázkách týkajících se něčeho přání: *pověz mi, kterou knihu bys chtěl || kterou knihu chceš (→ kterou knihu bys chtěl? || kterou knihu chceš?)*.

3.4. Kondicionálu se užívá k vyjádření nereálného děje i v jiných typech vedlejších vět, ale nikde tam nejde o samostatnou jistotní modalitu jako ve větách obsahových. Jde tam jen o modální plán celého souvětí. Jasně to vidíme zejména v souvětí podmínkovém a přípustkovém, kde slouží kondicionál k vyjádření nereálné podmínky nebo přípustky ve větě vedlejší a děje podmíněného ve větě řídicí (*kdyby byl mohl, byl by přišel; nepřišel by, ani kdyby mohl*), a v souvětí srovnávacím, kde jde o srovnání s něčím představovaným (*šel dále, jako by neslyšel varování*).

Nejblíže k užití kondicionálu v obsahových větách s popřeným dějem (3.23) má kondicionál ve větách příčinných, účinkových a vztažných, v nichž je také vázán na negaci ve větě řídicí: *neodešel proto, že by se bál, ale aby přivedl pomoc; není tak slabý, aby to nemohl udělat (|| že by); neznám člověka, který by se mu v tom vyrovnal*. Zdá se, že i zde jde o jistou genetickou souvislost mezi uvedenými typy vedlejších vět, ale jejich syntaktická funkce je zcela rozdílná (ještě výrazněji než ve větách s *aby*, zmíněných v odst. 2.7).

4. Ve formě obsahových vět oznamovacích se může uplatnit i citové zaujetí mluvčího. Zmínili jsme se již o tom, že v citové zabarvených obsahových větách vyjadřujících popřený děj bývá *aby* (viz 3.23). Vyjadřuje-li se něco, co prvotního mluvčího udivuje, překvapuje, rozčíljuje apod., užívá se obsahových vět uvozených zájmeny *jaký*, *co* a příslovcem *jak* (starším jazyce též *kterak*),¹⁰ popříj. i jinými zájmeny a příslovci. Jde tu vlastně o závislé věty zvolací, např. *překvapilo ho, jaký kus cesty už ušli (→ jaký kus cesty jsme už ušli!) || že už ušli takový kus cesty; divil se, co to stálo peněz (→ co to stálo peněz!) || že to stálo tolik peněz; rozčiloval se, jak jsou všichni nespolehliví (→ jak jsou všichni nespolehliví!) || že jsou všichni tak nespolehliví*.

5. K nejzávažnějším rozdílům mezi větami obsahovými a jinými typy vedlejších vět patří rozdíly v užití času (srov. výše 1.3).¹¹ Ve všech ostatních typech vedlejších vět se volí čas vzhledem k okamžiku promluvy bez zřetele k tomu, v jakém je časovém poměru k ději věty řídicí, např. *kdo se [včera] bál, nebude smět s námi || kdo se bude bát, nebude smět s námi || kdo se bojí, nesmí s námi atd.*

V obsahových větách platí pro užití času tato pravidla:

- 1° děj současný s dějem věty řídicí se vyjadřuje přítentem,
 - 2° děj předčasný před dějem věty řídicí se vyjadřuje préteritem,
 - 3° děj následný po ději věty řídicí se vyjadřuje futurem,
- např. *říká | řekl | řekne, že nás vidí || viděl || uvidí*.

Toto užití času se zachovalo z prvotní časové platnosti děje věty obsahové: zdali

byl v okamžiku prvotní promluvy (vjemu, myšlenky) přítomný, minulý nebo budoucí. Stejný čas je proto v odpovídajících větách samostatných: [*řiká* / *řekl* / *řekne*.] *Viděl jsem vás.* // *Vidím vás.* // *Uvidím vás.*

5.1. V obsahových větách s kondicionálem se ovšem mohou časové rozdíly projevit jen v omezené míře, protože kondicionál má dva časové tvary, přítomný a minulý.¹² Ve větách žadacích jde vesměs o děj, který se vzhledem k primární situaci teprve má uskutečnit, takže je tu jen kondicionál přítomný. Ale přání se může týkat i něčeho minulého, a proto se v závislých větách pracích může objevit kondicionál minulý: *Skoro si nyní přál, aby byl nepřítel* (Pujmanová).¹³

V obsahových větách oznamovacích a tázacích je ovšem možný kondicionál obojí: *řikal, že by byl rád přišel* // *že by rád přišel; nevěřím* (// *pochybuji*), *že by to byl nevěděl* (= *že to nevěděl*) // *že by to nevěděl* (= *že to neví*); *tvářil se, jako by mne byl nepoznal; nevěděl, kam by se byl bez vás poděl* atd.

5.2. V plném rozsahu se relativní časová platnost může realizovat v obsahových větách s indikativem, tedy v oznamovacích a tázacích. Uvedené pravidlo se nejpřesněji zachovává v jádru obsahových vět, zvl. v nepřímé řeči. Odchytky jsou trojího druhu: 1° souslednost časů se zachovává, jen při současnosti s minulým dějem věty řídící proniká v obsahové větě nedokonavé préteritum místo prézentu, ale pouze fakultativně a prézens má přednost; 2° préteritum má v tomto případě přednost a všeobecně se uplatňuje tendence k vyrovnání obou časových plánů; 3° souslednost časů se vůbec nezachovává a užití času ve větě vedlejší se řídí poměrem k okamžiku promluvy. Je zřejmé, že si v třetím případě již musíme klást otázku, jde-li ještě o vedlejší věty obsahové.

5.21. Již v stě. pronikalo při současnosti s minulým dějem hlavním v obsahové větě někdy imperfektum místo prézentu, např. *uzřel, že sedlská dievka na potocě stáše, bosa i bez rukávkův rácho práše* DalC. Vítězil tu sekundární (vyprávěcí) časový plán, vzhledem k němuž šlo o událost minulou; imperfektum bylo jako čas vyjadřující trvání v minulosti a hojně využívaný právě k vyjádření současnosti k tomu velice vhodné. Po jeho zániku však takové případy ustupují.¹⁴

Nově začalo pronikat nedokonavé préteritum při současnosti s dějem minulým ve větách s *jak*, vyjadřujících obsah smyslových vjemů se zřetelem k jejich průběhu; vedle toho je však vždy možný (a vcelku je i častější) prézens: *kleděla za nimi, jak spěchali napříč pokojem ke komůrce* (Fryd) // *jak spěchají; nikdo neviděl, jak se třpytila na bílém okraji talířku malá kapka vody* (Aškenazy) // *jak se třpytí* × *já jsem se díval, jak pomalu odjíždí* (Aškenazy) // *jak pomalu odjížděl*. Je zajímavé, že ve větách s *an*, na jejichž místo tyto věty s *jak* v minulém století definitivně nastoupily, se zachovával velmi důsledně prézens. Je pravděpodobné, že k proniknutí préterita přispěl živý zřetel k průběhu děje věty obsahové, který je pro věty s *jak* charakteristický — při tom musela vystupovat minulá platnost tohoto děje vzhledem k okamžiku promluvy. Ale můžeme připustit, že se tu uplatnil i vliv jazyků západních.¹⁵

5.22. Jiná situace je v obsahových větách s řídící větou vyjadřující hodnocení nebo označující obsah věty vedlejší jako událost, např. *horší bylo, že nikdo nebyl doma; dobře jsi dělal, žes mu nevěřil; stalo se, že nebylo co jíst*. V těchto krajních případech se konsekvence časů vlastně ani uplatnit nemůže, protože zde nejde o skutečné střetnutí dvou časových plánů jako v jiných obsahových větách — hodnotící věta nepřenáší obsahovou větu do nové, sekundární situace. Vidíme to při transformaci v souvětí souřadné: *horší bylo: nikdo nebyl doma* (// *nikdo nebyl doma, to bylo horší*); *nevěřil jsi mu, a dobřeš udělal*. Stejně je tomu při označení obsahu vedlejší věty jako

události. Kde však o střetnutí časových plánů může přece jen jít, uplatňuje se často konsekvence časů: *bylo mi líto, že mi nemůžeš naproti* // *žes mi nemohl naproti* // *že mi nebudeš moci naproti*. Srov. též při změně času ve větě řídicí: *horší bude, když nikdo nebude doma* // *že nikdo nebude doma* × *že nikdo není doma* // *že nikdo nebyl doma* (souslednost zde tedy do jisté míry možná je); *bude mi líto, žes mi nemohl naproti* // *že mi nemůžeš naproti* // *že mi nebudeš moci naproti*.

Věty vyjadřující, co se ve větě řídicí hodnotí nebo označuje jako událost, jsou tedy vzhledem k užití času na samém okraji obsahových vět; to doplňuje zjištění o jejich blízkosti k větám podmínkovým nebo i důvodovým (srov. 2.61), např. *bylo hezké, když* // *že jsi jim pomohl*.

5.23. Pouze na okamžiku promluvy závisí užití času ve větách typu *to, že jsi bez dovolení odešel, mohlo způsobit velké neštěstí* (viz odst. 2.61); o souslednosti s časem věty řídicí zde nelze mluvit. Ještě zřejmější je to u vět uváděných v odst. 2.62, např. větu *potrestali ho za to, že nezabránil škodě* nelze obměnit tak jako větu obsahovou (**že nebrání* // **že nezabrání škodě* — to by bylo možné jen ve speciální situaci, když by šlo o přítomnost nebo budoucnost z hlediska okamžiku promluvy) × *vyčítal mu, že nezabránil* // *že nebrání* // *že (tak) nezabrání škodě*.

Jinak je nutno posuzovat věty vyjadřující, k čemu se vztahuje duševní hnutí (v. 2.63): *hněval se, že jsi mu nepsal* // *že mu nepíšeš* // *že mu nenapišeš* — obměna je zde možná; zpravidla však jde ve větě vedlejší o časové zařazení platné i vzhledem k okamžiku promluvy (*že mu nenapišeš* má platnost budoucí, *že mu nepíšeš* lze chápat i mimočasově); naproti tomu v souvětí s obsahovou větou *byl přesvědčen, že mu nenapišeš* (// *napišeš*) // *že mu nepíšeš* se vztahuje budoucí čas a přítomný čas jen k času věty řídicí a nic se neříká, zdali ještě platí, nebo se teprve uskuteční, nebo už přestal platit vzhledem k okamžiku promluvy. U výrazů duševního hnutí jde tedy ještě o věty obsahové, ale velmi blízké větám příčinným.

5.24. Zřetel k relativní nebo absolutní platnosti času ve větě vedlejší nám pomůže odlišit ve sporných případech obsahové věty uvozené tázacími zájmeny a příslovci, které přešly v obsahové věty oznamovací (viz 2.3), od vět vztažných se stejně znějícími relativy. Srov. *Vyprávěl | bude vyprávět | vypráví [o tom], co viděl* // *co vidí* // *co tam uvidí* — jde o souvětí s větou obsahovou, neboť její časová platnost je relativní, vyjadřuje jen poměr k času hlavního děje, nikoli k okamžiku promluvy. (Tak v souvětí *vyprávěl, co tam uvidí* může jít ve vedlejší větě z hlediska okamžiku promluvy i o děj realizovaný, minulý; v souvětí *bude vyprávět, co tam uviděl* o děj, který teprve nastane, ale bude předcházet vyprávění, atp.). × *Začala vyprávět o tom, co vás nejvíce zajímalo* // *zajímá* // *bude zajímat*. *Bude vyprávět o tom, co vás zajímá* // *zajímalo*, // *bude zajímat* — jde o souvětí s větou vztažnou, protože časová platnost věty vedlejší platí vzhledem k okamžiku promluvy, nikoli k času věty řídicí. To potvrdí transformace ve větu s *že*: je možná v prvním souvětí (→ *vyprávěl, že viděl* // *vidí* // *uvidí krásnou pannu*...), ale nikoli v druhém. Podobně jde o vztažnou větu v souvětí *rád hovořil o tom, co mu bylo jasné*.¹⁶ Pomocným faktorem je i sled vět: antepozice věty obsahové je mnohem řídká a musí být daleko výrazněji motivována než antepozice věty vztažné, která se nepociťuje jako inverze a záleží jen na kontextové závažnosti obsahů spojených vět: *co viděl, to vyprávěl* (a ne něco jiného) // *co mu bylo jasné, o tom rád hovořil; co vás zajímá, o tom bude vyprávět* X. Y.

6. Pro věty obsahové je tedy charakteristické to, že si zachovávají závislou platnost modální a relativní platnost časovou, že v nich dochází ke střetnutí a vyrovnávání dvou časových plánů; někdy se v jazykové podobě obsahových vět.

uplatňuje dokonce i citové zabarvení. V dnešním jazyce se zachovává důsledně základní modální zařazení, ale ustupuje vyjádření modalit jistotní. Konsekvence časů se dobře drží (s jistými odchylkami při současnosti s dějem minulým) a může nám spolu s transformací ve větu samostatnou pomoci při odlišení obsahových vět od jiných větných typů. V ostatních rysech se obsahové věty shodují s jinými druhy vedlejších vět. Zjišťujeme dokonce i shody ve využití základních modů — indikativu a kondicionálu, pokud ovšem nejde o jejich speciální využití k vyjádření modální platnosti věty obsahové. S výjimkou přímé řeči dochází i k pošunutí mluvnické osoby: ta se volí ze stanoviska mluvčího, který projev, myšlenku nebo vjem reprodukuje, nikoli ze stanoviska jeho prvotního autora nebo nositele. Přímá řeč jako formálně nezměněná reprodukce prvotního projevu (myšlenky, vjemu atd.) má postavení zvláštní; její podřadný protějšek, uvozená nepřímá řeč, tvoří vlastní jádro obsahových vět.¹⁷

V projevech mluvených existuje celá škála přechodů mezi přímou a nepřímou řečí a ve všech druzích obsahových vět je mnoho reliktvů původní samostatnosti vedl. věty nebo její malé sklonbenosti s větou řídicí. Naše úvaha se zaměřila jen k formálně hypotaktickému souvětí s větami obsahovými.

Pozornosti si zaslouží i specifická vztahová obsahové věty k větě řídicí. V kapitole 2 jsme ukázali, že u vlastních obsahových vět tu jde o specifickou obdobu řízenosti, jak ji známe z věty jednoduché; sepětí s větou řídicí je tím těsnější, čím nutnější je její obsahové doplnění (a čím více má jen povahu věty uvozovací); u typů okrajových se toto sepětí uvolňuje a obsahové věty přecházejí v substantivní spojkové věty, které mohou plnit funkci různých větných členů. Nejsou pak už sémanticky ani syntakticky vázány na některý člen věty řídicí a jejich funkci ve stavbě řídicí věty naznačuje odkazovací zájmené slovo, které je zpravidla nutné. Uvolňuje se tu i větosled; někdy (u vět podmětných) dokonce převládá antepozice vedlejší věty. Taková změna povahy vedlejší věty se projevuje i v tom, že se ztrácí její základní modální zařazení (užití modu má pak jinou funkci) a neuplatňuje se souslednost časů, tj. relativní užití času ve větě vedlejší. Není pak možná ani transformace ve větu samostatnou (obdoba k přímé řeči) bez změny sdělného obsahu. Zůstává přitom možnost zastoupení vedlejší věty dějovým substantivem nebo infinitivem. Z toho je zřejmé, že taková transformace není pro určení obsahových vět podstatná; má ovšem velký význam z hlediska synonymity větných a nevětných prostředků.

Přehled českých obsahových vět podle typů, jejich vnitřní diferenciací a spojovacích prostředků podávám v práci J. Bauer — M. Grepl, *Skladba spisovné češtiny*, Praha 1964 (Učeb. texty vysokých škol), 301 n.; o jejich vzniku a vývoji viz v knize *Vývoj českého souvětí*, Praha 1960, 115—187. Zde šlo jen o naznačení problematiky tohoto důležitého souvětího typu.

POZNÁMKY

¹ Obsahové věty odlišuje u nás V. Ertl ve svém zpracování Gebauerovy *Mluvnice české pro školy střední a ústavy učitelské* II (9. vyd., Praha 1926, 93—96); za jeden ze základních typů vedlejších vět je považuje Fr. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny* II (2. vyd., Praha 1951, 685 n.). Jejich specifčnost viděl už V. Vondrák, a oddělil je proto jako „abhängige Aussagesätze, Fragesätze und Heischesätze“ od ostatních typů vedlejších vět ve své srovnávací mluvnici (Vergl. slavische Grammatik II, 1. vyd., Göttingen 1908, 495 n.). Srov. k tomu J. Bauer, *Klasifikace souvětí v českých a ruských mluvnících*, Sovětská jazykověda 5, 1955, 8—19.

² Viz zejm. L. Ďurovič, *Obsahové vedlejší věty*, Jazykovědné štúdie IV, Bratislava 1959,

155—167 (srov. též výklady v jeho knize *Modálnost*, Bratislava 1956); J. Bauer, *Klasifikace souvětí*, Jazykovedné štúdie IV, 131—140, a *Vývoj českého souvětí*, Praha 1960, 15—18 a 113 n.

³ Trávníčková dichotomie: věty obsahové × věty doplňovací (tj. věty vztažné i věty příslowčné) nezachycuje základní rozdíl mezi syntaktickou povahou vedlejších vět.

⁴ Srov. J. Bauer, *Relativa a spojky*, Slavica Pragensia IV, 1962, 221—226 (AUC — Philologica).

⁵ Srov. např. N. S. Pospelov, *Složnopolčinennoje predloženie i jeho strukturnyje typy*, Jazykovedné štúdie IV, 141—153.

⁶ L. Ďurovič v cit. stati (v pozn. 2), str. 160—161, považuje pro slovenštinu za vyloučené věty typu *viem, či si tam bol*. V češtině možné jsou: *však já vím, zdali jsi tam byl* → *že jsi tam byl* || *že jsi tam nebyl*; naznačuje se v nich obecně, že mluví ví, která z obou možností platí, ale někdy se to konkrétně.

⁷ Viz. J. Bauer, *Vývoj českého souvětí*, 169. Naproti tomu existoval takový rozdíl mezi větami s *da* + indik. a větami s *da* + kondie. v staré ruštině; v. H. Bräuer, *Untersuchungen zum Konjunktiv im Altkirchenslavischen und im Altrussischen*, Wiesbaden 1957; *Zur Entwicklung der ursprünglichen Abwehrsätze im Altkl. und Altrussischen*, Festschrift Vasmer, 1956, 74—82.

⁸ Viz *Vývoj českého souvětí*, 131 n. a 143 n. Podobné rozlišení se uplatňuje výrazně např. v dnešní ruštině; v. Bauer—Mrázek—Zaža, *Přtr. mluvnice ruštiny pro Čechy II*, Praha 1960, 360, 363—367, 373.

⁹ Při slovese *tvářiti se* je obsahová věta jen tehdy, když znamená „předstíráti něco“; v původním významu se rozvíjí větou způsobovou srovnávací: *tvářil se, jako by spolkl chrousta*. Podobně: *vypadá, jako by tomu rozumněl*.

¹⁰ O užití kondicionálu a modálních sloves *moci* a *míti* k vyjádření jistotní modalit v obs. větách oznamovacích pojednává M. Grepl, *K obsahovým větám oznamovacím s kondicionálem*, Sborník fil. fak. BU 1964, A12, 141—145.

¹¹ Nejsou to zájmena a příslovce tázací a tím méně vztažná; podle jejich funkce bychom je mohli nazývat zvolací. Věty *s co, jaký* aj. ukazují, že zde nejde o spojku *jak*, nýbrž o příslovce; proto je při transformaci v obsahovou větu s *že* musíme nahradit příslovcem *tak*. Srov. J. Bauer, *Spojky a příslovce*, Sborník fil. fak. BU 1962, A 10, 32.

¹² V. k tomu H. Křížková, *K problematice kategorie času v ruštině a v češtině*, Čs. rusistika 7, 1962, 196—197.

¹³ V ruštině, kde je jediný tvar kondicionálu, nemohou se projevit vůbec.

¹⁴ Podobné vyjádření je jistě možné i v slovenštině. Proto nesouhlasím s L. Ďurovičem, který chápe v slovenských obsah. větách žádacích *aby* + l-ové přičestí jako „podradovací tvar“, který „prestal mať hodnotu i vlastného času, i vlastného spôsobu“ (*Modálnost*, 102—104).

¹⁵ Viz *Vývoj českého souvětí*, 136—137.

¹⁶ Srov. v této souvislosti studii W. Boeckea o podobném vývoji v ruštině: *Zum Tempusgebrauch des Russischen in Objekt- und Subjektsätzen*, ZfSl 2, 1957, 206 n. a 3, 1958, 209 n. Některé jeho závěry je třeba zpřesnit.

¹⁷ W. Boeckovi se v cit. statích nepodařilo tyto případy rozlišit, proto zde neprávem vidí porušení konsekvence časů v obs. větách. To přijímá i Křížková v cit. stati (v pozn. 11), str. 197.

¹⁸ O problematice přímé, nepřímé a polopřímé řeči se podrobně pojednává v syntaxích i ve spec. studiích; z nejnovějších v. L. Doležel, *Polopřímá řeč v moderní české próze*, SaS 19, 1958, 20—46; J. Chloupek, *Vyjadřování situačně druhotných projevů ve východomoravských nářečích*, NR 42, 1959, 266—271.

СЛОЖНОПОДЧИНЕННОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ С ПРИДАТОЧНЫМИ ИЗЪЯСНИТЕЛЬНЫМИ

Изъяснительные предложения являются одним из основных типов придаточных предложений. 1. Они противопоставлены относительным предложениям, с которыми разделяют подобную синтаксическую функцию в строе главного предложения, но от которых они отличаются по значению и по характеру связи с главным предложением. Вместе с ними они противопоставлены придаточным предложениям обстоятельственным.

2. Изъяснительные предложения раскрывают содержание члена главного предложения (гл. обр. сказуемого), который, можно сказать, управляет ими (подобно тому как глагол управляет дополнением). Более подробное изучение показывает, что речь идет о взаимобусловленности: значение слова, содержание которого раскрывается в придаточном предложении, определяет выбор одного из основных типов придаточного пред-

ложения (иногда имеет влияние также на выбор союза), но с точки зрения формуляции высказывания можно сказать, что содержание придаточного предложения требует, чтобы оно было названо соответствующим словом в главном предложении. Некоторые выражения (гл. обр. со значением говорения) могут соединяться с разными типами изъяснительных предложений. Дело в том, что изъяснительные предложения сохраняют основное модальное значение повествовательное, вопросительное, побудительное или пожелательное, хотя косвенное; его можно установить при помощи трансформации придаточного предложения в главное. Характер управляемого предложения имеют даже изъяснительные предложения подлежащие; поэтому недостаток управляемости со стороны определенного члена главного предложения показывает, что дело касается другого типа придаточного предложения (это подтверждается анализом применения форм времени, см. 5).

3. В изъяснительных придаточных предложениях можно выразить степень уверенности говорящего в реальности высказываемого содержания (при помощи сослагательного наклонения, союзов); это касается гл. обр. косвенно-повествовательных предложений.

4. Известную роль играет даже эмоциональное отношение говорящего к содержанию речи — оно может отразиться в форме придаточного предложения.

5. Формы времени глагола-сказуемого в изъяснительном предложении выражают его одновременность, последовательность или предшествование по отношению к времени действия главного предложения; правила соотносительного употребления времени — за исключением применения формы прошедшего времени при современности с прошедшим действием главного предложения в известных случаях — строго сохраняются. Недостаток их соблюдения и прямое употребление времени по отношению к моменту речи в придаточном предложении показывает, что мы имеем дело не с изъяснительным предложением, а с другим типом придаточного предложения.

6. Изъяснительные придаточные предложения характеризуются также другими чертами; особого внимания требует их ядро — косвенная речь в ее отношении к прямой и полупрямой речи. Но их самой важной особенностью является сохранение — в косвенном виде — их собственной модальной и временной значимости, так что в сложноподчиненных предложениях с придаточными изъяснительными встречаются два модальных и временных плана.